

Ультракүлгін сәулелену әсері арқасында улылығы төмен циан құрамды қалдықтар бұзылған кезде фотохимиялық реакциялардың нәтижесінде адам баласы мен жылы қанды жануарлар үшін өте қауіпті болатын жоғары улы цианидтер түзілуі мүмкін [2].

Егер қалдықтар құрамында инфекциялық ауруларды тудыруға қабілетті микроағзалар болса, онда қоршаған ортаның өндірістік қалдықтарымен биологиялық ластануы ерекше қауіпті болып табылады. Осылайша, тері тазалайтын және көн дайындайтын кәсіпорындардың ағын суларында және қатты қалдықтарында белсенділігін сақтай отырып, қоршаған ортада он жылдықтар аралығында тіршілік ете алатын сібір язвасының тітіркендіргіштері бар екендігі анықталды.

Барлық қалдықтардың ішінде ең үлкен мөлшерге өндірістік қалдықтар ие болады. Барлық өнеркәсіптік кәсіпорындарда орналасқан тазалағыш құрылғылар жұмысының нәтижесінде құрамында жинақталатын ластағыш заттар, тазалауға арналып қолданылған реагенттердің қалдықтары және олардың өзара әрекеттесуінің өнімдері бар қалдықтар түзіледі.

Қорытынды

Осындай қалдықтардың мөлшері жеткілікті дәрежеде көп болып келеді, құнды заттарды қолдану мақсатында оларды өңдеу мен зиянды қосылыстарды залалсыздандыру қажеттілігі пайда болады. Сол себептен қалдықтардың жіктемесінің әдістемелік негізін жасау аса маңызды мәселеге айналып отыр.

1. Ансеров Ю.М., Дурнев В.Д. Машиностроение и охрана окружающей среды. - Л.: Машиностроение, 1989. - 224 с.

2. Вайсман Я.И. Управление отходами. Захоронение твердых бытовых отходов: учебное пособие / Я.И. Вайсман., В.Н. Коротаев., В.Ю. Петров. - Пермь, 2001. - 133 с.

* * *

В статье рассматриваются методические основы классификации отходов производства и потребления, которое имеет особо важное значение в условиях использования их в качестве вторичных ресурсов в контексте их эффективного применения в производственном процессе. Особое внимание уделяется токсичным отходам в связи с опасностью их практического применения.

In article considers bases of methodical classifications waste manufactures and consumption which has important value to use conditions them to second quality resources in context their effective applications in production. The special attention is given to communication toxic waste with their danger practical application.

ӨОЖ 502.174.1.(043.3)

ТЕХНО-ЭКО-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕДЕГІ ҚАЙТАЛАМА РЕСУРСТАРДЫ БАСҚАРУДЫҢ КОНЦЕПЦИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Есіркепова А.М.

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ.

Кіріспе. Концепция қайталама ресурстар (ҚРес) нарығының даму мақсаттары мен негізгі міндеттерін, осы міндеттерін іске асырудағы шаралары бағыттарын, сонымен қатар күтілетін нәтижелерін анықтайды. Концепцияға ҚРес-дың нарық дамуына себепші болатын болжамдалатын жеке шаралар қосылған. Концепцияда қалдықтардың тұтынушылық сұранысқа ие өнімдері ретінде мақсатты қолданылуына, сондай-ақ тұрмыстық және өндірістік қалдықтардың пайдалану деңгейін орташа еуропалық деңгейіне дейін жеткізуге бағытталған қалдықтардың айналу саласындағы мемлекеттің өнеркәсіптік саясатымен анықталатын мәселелердің шешіміне бағыттайды.

Зерттеу нәтижелері. Концепция мақсатты бағдарламаларды; өндіріс және тұтыну қалдықтарының айналу саласындағы экономикалық басқаруын, ҚРес нарығының дамуын, шикізаттардың, материалдар мен отын-энергетикалық ресурстардың, материалды өндірістің

шикізаттық қамсыздандырылуының қолдану тиімділігінің жоғарылатуын, қалдықтардың қоршаған табиғи ортаға әсер ету деңгейін төмендетуін дайындау кезіндегі шараларын ҚР қоршаған ортаны қорғау Министрлігі, қоршаған ортаны қорғаудың Аймақтық басқармалары және табиғатты тиімді пайдалану үшін арналған.

1. *Мәселенің жағдайы.* Отандық экономиканың шикізаттық қорын кеңейтуге, тауарды өндірушілердің материалды қамсыздандырылуының тұрақтылығын жоғарылатуға, шикізаттық, материалды және отын-энергетикалық ресурстардың шығындарын қысқартуға, қоршаған ортаны ластау деңгейінің төмендеуіне арналған жағдайларды жасау 2003-2015 жылдар аралығындағы индустриалды-инновациялық стратегиясында шартталған мәселелерді орындауға бағытталған мемлекеттік өнеркәсіптік саясаттың ең маңызды принциптері болып табылады. Осыған байланысты өндіріс және тұтыну қалдықтарының қолданылуын материалды ресурстардың қайта өндірілуінің негізгі тәсілдерінің бірі ретінде, ал қалдықтардың айналу саласына ғылыми-тәжірибелік зерттемелерінің кең түрде енгізілуін осы жұмыс тиімділігін жоғарылатудың стратегиялық қоры ретінде деп қарастыру қажет. Қазақстан Республикасы жаңғыртылатын материалдық, шикізаттық және отын-энергетикалық ресурстар деп сипаттамауға болатын қайталама шикізаттардың айтарлықтай ресурстарына ие болып отыр. Қалдықтардың жинақталу көлемдері шамамен 22 млрд. тоннаны, қалдықтардың түзілу көлемі – жылына 0,8 млрд. тоннаны құрайды. Қалдықтарды ҚРес ретінде пайдаланудың орташа деңгейі шамамен оннан бірін құрайды. Шаруашылық айналымға тек өтімділігі жоғары және пайдалы қалдықтар, негізінен қара және түрлі-түсті металдардың сынықтары мен қалдықтары, макулатураның жоғары сұрыпты маркалары, таза текстильді, полимерлі және ағаш қалдықтар, электроэнергетика, металлургия, химия өндірістерінің және құрылыс материалдары өнеркәсібінің минералды қалдықтарының бөлігі кіреді. Қалдықтардың ҚРес ретінде орташа деңгейлі пайдалануының төмендігінің негізгі факторлары мыналар болып табылады:

- өндіріс және тұтыну қалдықтарының айналу саласындағы заңды және нормативті құқықтық негіздердің жеткіліксіздігі мен жетілмегендігі;
- қалдықтардың айтарлықтай массасының жинақталуы мен өңделуіне арналған жеткілікті экономикалық ынталандырмасының жоқтығы;
- осы саладағы реттеу құралдарының жетілмегендігі;
- Қазақстанда қалыптастырылған құрамындағы қайталап пайдалануға жарамды болып келетін пайдалы компоненттердің талдамды жинақталуын қарастырмайтын, қатты тұрмыстық қалдықтардың жинақталуы мен жойылуы практикасының кемшіліктері;
- ҚРес-дың жинақталуы мен өңделуінің қызметі саласына шағын мен орта бизнестің жеткіліксіз қатыстырылуы;
- қолданыстан шыққан соңғы пайдаланудың өнеркәсіптік өнімінің жинақталу және өңделу инфрақұрылымының жетілмегендігі;
- кәсіпкерлік қоғамдастығының қайталама ресурстарды пайдалану саласындағы жұмыстың мүмкіндіктері, болашағы және экономикалық тартымдылығы туралы ақпараттық қамтамасыз етілуінің жеткіліксіздігі.

Өндіріс және тұтыну қалдықтарының айналу саласындағы негізгі заңды акті 2007 жылдың 9 қаңтарындағы Экологиялық кодексі болып табылады. Ол ең алдымен адам мен қоршаған табиғи ортаға қалдықтардың зиянды әсерлерін болдырмау мақсатындағы айналымының құқықтық негіздерін анықтайды. Заң мұндай қалдықтардың шикізаттың қосымша көздері ретінде шаруашылық айналымға тартылу саласындағы құқықтық және экономикалық реттеу әдістерін ашып көрсетпейді. Қалдықтармен айналым саласында басқарудың республикалық және жергілікті органдары қызметінің міндетті координациясы жоқ.

Нәтижесінде қалдықтардың қайталама шикізат ретінде қолданылуы, олардың жинақталуы мен өңделуінің ұйымдастырылуындағы мемлекеттің рөлі міндетті кешенділігі мен нәтижелілігін жоғалтты. Қажетті статистикалық есептіліктің жоқтығы салдарынан қалдықтардың түзілу және қолданылу көлемдері, ҚРес-дың ішкі нарығының жағдайы толықтай нақты түрде бағаланбауы мүмкін. Бұл осы нарықты реттеу бойынша негізделген шешімдерді қабылдауды қиындатады. Қалдықтармен айналым саласында заңның қолданылу тәжірибесі мен концепциялық негіздері қалдықтардың шаруашылық айналымына тартылуының ынталандырылу принципін іске асырылуының шығыны есебінде шаруашылық субъектілері үшін олардың орналасу төлемі

принципінің іске асырылуына ауыртпалық келтіреді. Қалдықтарды пайдаланудың көлемдерін өсіру үшін қайталама ресурстары ретінде қалдықтардың жинақталу, дайындалу және өнеркәсіптік қолданылуының саласындағы таза нарықтық қарым-қатынастарды дамытуға арналған тиісті ұйымдастырушылық, нормативті-құқықтық және экономикалық жағдайларды жасау секілді нәтижелік тұтқасы қолданылмайды. Мұндай жағдайларды жасаудың мақсаттылығы қалдықтардың тауар ретіндегі ерекше қасиеттерімен және түзілу спецификасымен шарттастырылады және болашақта қалдықтардың полигонды жерге көмілуінің толық тоқтатылуын жоспарлап отырған, бүгінгі күні өндіріс және тұтыну қалдықтарының 50%-нан 70%-на дейінгісін қолданып отырған дүние жүзі мен Еуропаның дамыған мемлекеттерінің тәжірибесімен нақтыланады. Өндіріс және тұтыну қалдықтарының еуропалық мемлекеттерде қолданылуының жоғары деңгейлеріне жеткен себебі төменде келтірілген, ЕҚ мемлекеттерінде:

- өнімнің пайдалануынан кейінгі оның кейбір түрлерінің жинақталуы мен өңделуіне өндірушілер жауапкершілігінің принципі іске асырылады;
- ораманы қолдануға арналған төлемақының нормативтері орнатылған;
- қалдықтардың жеке түрлерінің өңделу деңгейінің мемлекеттік мөлшерлеуі, осы мақсаттарға арналған ҚРес нарығының даму бағдарламалары мен ұлттық жоспарларын дайындау практикаланады, осы саладағы шараларға субсидия көлемдері жоғарылайды;
- қалдықтарды жинақтау мен өңдеу кәсіпорындарына салықтық жеңілдіктердің, жеңілдікті несиелердің және жеңілдікті көліктік тарифтердің берілу практикасы кең таралылымға ие болды;
- мемлекетаралық деңгейде қайталама шикізаттың жинақталуы мен қолданылуының мөлшерлеу масштабтары кеңейтілуде.

Қазақстанның дүниежүзілік қоғамдастыққа интеграциялануы мен Дүниежүзілік сауда ұйымына (ДСҰ) кіру ниетіне байланысты өзіміздің қалдықтарды қолданудың мәселесіне қатынасы түбегейлі түрде өзгеруі керек. Отандық экономиканың алдында тұрған мәселелерді шешу, экологиялық жағдайды, сонымен қатар сыртқы экономикалық қызметпен талап етілетін шарттарды сауықтыру үшін жаңа материалдық ресурстарды іздеу қажеттілігіне қарай өндіріс пен тұтыну қалдықтарының қолданылуы мемлекеттік саясаттың негізгі принциптерінің бірі болуы қажет.

2. *ҚРес нарығының даму мақсаттары мен міндеттері.* ҚРес нарығы өз типіне қарай тауарлы нарыққа бірқатар ерекшеліктерге ие болғанына қарамастан, өзін-өзін реттеудің, жеке кәсіпкертіліктің және нормативті-құқықтық мәселелердің бөліміндегі мемлекеттік реттеудің негізінде дамуы қажет. Концепция ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауында айқандалған жақын арадағы он жылдың ішінде жалпы ішкі өнімінің екі еселену мәселесіне негізделіп отырып, аталған мәселе басты түрде отандық тауар өндірісінің натуралды шамада өсуінің есебінен шешілетін болады, ал өндірістің өсуі халықтың өмір сүру деңгейінің өсуімен бірге жүретін болады. Қайталама нарықтың дамуының негізгі мақсатынан шығарып және халықаралық тәжірибені ескере отырып келесі негізгі міндеттерді шешу көзделіп отыр:

- ел аймақтарында және өнеркәсіп салаларында қайталама ресурстарды пайдалану шеңберіндегі басқарудың принциптері мен құралдарын анықтау және негізін қалау, оған қоса қалдықтарды жинау, қайта өңдеу және тасымалдаудағы алдыңғы қатарлы технологияларды және құрал-жабдықтарды қолдануға қолдау көрсету шаралары;
- негізгі өндірісте біріншілік материалды ресурстарды үнемдеу қайталама ресурстармен алмастыра отыру арқылы, шикізат пен материалдарды кешенді қайта өңдеудің қолайлы жағдайларын анықтау және қамтамасыз ету;
- ҚРес ретінде өндіру мен тұтыну қалдықтарын пайдалану бойынша арнайы тақырыптық қосымша сағаттар енгізу арқылы орта және жоғарғы оқу орындары арқылы экологиялық білім беруді жоғарылату;
- ҚРес нарығының ұйымдастырушылық-өндірістік инфрақұрылымын дамыту үшін нормативті-құқықтық базаны жетілдіру және өндіру мен тұтыну қалдықтарынан тауарды өнім шығару саласына шағын және орта бизнес өнеркәсіптерін жұмылдыру;
- ҚРес ретінде ең бірінші пайдаланылатын өндіру мен тұтыну қалдықтарының номенклатурасын анықтау;
- ҚРес-дың аймақтық нарығының мониторингін жасау және дамытудың аймақтық концепцияларын және бағдарламаларын жасау.

Жоғарыда айтылған міндеттерді орындау арқылы келесі нәтижелерге жетеміз:

- қалдықтармен жұмыс істеу саласына инвестициялардың ағылып келуіне ықпал жасалады;
- қалдықтардан немесе оларды пайдаланып жасалған тауарлар көлемі артады;
- қазіргі таңда өндіру мен тұтыну қалдықтарымен шаруашылық айналымнан шығарылып жатқан шикізаттық, материалдық және отын-өнеркәсіптік ресурстардың азаюы кемиді, соның салдарынан табиғи шикізатты пайдалану тиімділігі жоғарылайды;
- экономиканың шикізаттың базасының кеңеюіне қолайлы жағдайлар жасалады, соның ішінде Қазақстан Республикасында өте сирек кездесетін немесе мүлдем кездеспейтін табиғи ресурстардың шикізаттарының импортын азаяды;
- қоршаған табиғи ортаның қалдықтармен ластануының деңгейі төмендейді;
- жаңа жұмыс орындарының пайда болуына алып келеді, соның ішінде әсіресе кіші және орта бизнес кәсіпорындарында;
- өндіру мен тұтыну қалдықтарды жинау және қайта өңдеу саласында шетелдік қарым-қатынастары нығаяды;
- халықтың экологиялық, табиғатты қорғау білімінің жоғарылауына алып келеді;
- Қазақстан Республикасының бүкіләлемдік және еуропалық қауымдастыққа интеграциялану процесімен байланысты экологиялық талаптар орындалады.

3. ҚРес нарығын дамуына әсер ететін іс-шаралардың негізгі бағыттары. Қайталама ресурстарды пайдалану саласында реттеу құралдар мен тетіктерінің дамуы мен жетілдіру міндеттеріне келесілер кіреді:

1. Пайдаланылып болған өзінің тауар өнімін жинау және қайта өңдеудегі өндірушінің немесе иемденушінің жауапкершілік принциптері негізге алынған нормативті-заңдылық негіздерді Қазақстан Республикасының территориясында қамтамасыз ету.

2. Қайталама шикізат ретінде қалдықтарды пайдалануды экономикалық ынталандыру механизмдерін жетілдіру.

3. Қайталама ресурстарға немесе қайталама ресурстардан жасалған өнімге деген сұранысты қалыптастыру, соның ішінде біріншілік ресурстардың орнына қайталама ресурстарды пайдалануды ынталандыру шаралары ретінде әр-түрлі шектеулер мен ынталандыру шараларын ендіру.

4. Пайдаланудан шыққан өнімдерді жинау, қайта өңдеу және жоюды ынталандыру мақсатында кепілдік құнды механизмін пайдалану.

5. Тұтыну қалдықтарының пайда болуы мен пайдалану ерекшеліктерін ескере отырып ҚРес-дың аймақтық нарықтарын (әсіресе қатты тұрмыстық қалдықтарды пайдалану нарығы) дамыту.

6. Кәсіпкерлік іс-әрекет субъектілерін ақпаратты қамтамасыз ету (ҚРес-дың пайда болу көздерінің, осы ресурстарды жинау, дайындау және қайта өңдеу жөніндегі нормативті-құқықтық қамтамасыз ету туралы, қайталама ресурстарды қайта өңдеудегі прогрессивті технологиялар жайындағы, қайталама ресурстарды дайындайтын және қайта өңдейтін өндіріс орындары туралы ақпарат базаларын құру және дамыту).

7. Өндіру және тұтыну қалдықтарының жиналуы мен пайдалануын қадағалайтын мемлекеттік статистикалық бақылау түрлерін жетілдіру, қайталама реурстар нарығының статистикалық бақылауын ендіру.

8. Қалдықтардың сертификациясы мен стандартизациясын енгізу және оларды қайта өңдеу технологиялары мен құрал-жабдықтарды сертификациялауды ендіру.

9. Қайталама қалдықтар нарығында жұмыс атқаратын мамандандырылған кадрлар дайындау.

4. Қайталама нарықтың дамуының күтіліп жатқан нәтижелері. Қайталама нарығын дамытудың мемлекеттік саясатын жүзеге асыру нәтижесінде келесі әлеуметтік-экономикалық артықшылықтарға күтілуде:

- ҚРес ретінде қолданылмай жатқандарының пайдалану деңгейін көтеру, соның ішінде полимерлі қалдықтар, тозығы шыққан шиналар, өңделген мотор майлары, эксплуатациядан шығарылған аккумуляторлар, макулатура, ағаш қалдықтары, металлургиялық шлактар және т.б.;

- өнеркәсіптік өнімнің маңызды түрлерін өндірісі кезінде ҚРес өнімінің үлесін арттыру (болат, картон-қағаз өнімі, полимерлі, текстильді, мұнай және ағаш өнімдері, құрылыс материалдары);

- шикізат, материалды және отын-энергетикалық ресурстардың қосымша үнемі;

- өнеркәсіп және тұтыну қалдықтарымен табиғат ортасының ластануының деңгейінің төмендеуі;

- жаңа жұмыс орындарының құрылуы.

Қалдықтарды жинау және қайта өңдеу саласында шетелдермен қарым-қатынастардың нығаюына қолайлы жағдайлардың пайда болуы.

Өндіріс пен тұтыну қалдықтарының айналу саласындағы нормативті-құқықтық базаны жетілдіру үшін қайталама қалдықтардың жиналуы мен пайдалану ерекшеліктері анықталған негізгі қағидалары енген техникалық регламенттерді өндеп шығару қажет. Қайталама ресурстарды пайдаланудағы бірыңғай мемлекеттік саясатты қалыптастыратын және оны іске асыратын арнайы мемлекеттік мекемелердің нормативтерін анықтау керек. ҚРес нарығын дамыту, ҚРес ретінде пайдаланылатын өнеркәсіп және тұтыну қалдықтарын мемлекеттік статистикалық бақылауға алу және осы саладағы кәсіпкерлік іс-әрекеттерге қолдау көрсету қажет. Арнайы мекемелер өндіріс пен тұтыну қалдықтарын шаруашылық айналымға енгізу мақсатында қабылданатын шешімдерді өзара байланыстыру тәртібін өндеп шығару қажет. Өндіріс пен тұтыну қалдықтарының айналымы саласындағы экономикалық және экологиялық мәселелерді шешу үшін кешенді кірісу қажет. Қалдықтарды жинау, қайта өңдеу және пайдалану өнеркәсіптерінің ассоциативті ұйымдарын құруға қолайлы жағдайлар түзу.

Ынталандырудың негізгі құралы мен тетігі болып қалдықтарды өндеудің Экологиялық қорын құру ұсынылған. Оның бюджеті айыппұлдардан, жеке адамдар мен заңды тұлғалардың өзіндік есеп-шоттардан, еркін аударулардан және т.б. тұрады. Атылмыш Қордың қаражаты негізінде коммерциялық саладан алынғаннан кейін қалдықтарды жинау, тасымалдау және қайта өңдеу саласындағы кәсіпкерлік іс-әрекеттерді қолдауға, аймақтық қалдық өңдейтін өндірістердің даму динамикасын ынталандыруға жұмсалуды қажет.

Мемлекеттік статистикалық бақылау нормаларын өндеп шығару, Қазақстан Республикасындағы қайталама материалды ресурстар нарығын және қалдықтар айналымы сласының жағдайын мониторинг әдістемесін жетілдіру қажет. Бұл кәсіпкердің нақты өнімге жауапкершілік принципінің негізін қалау үшін, қалдықтарды жинау және утилизациялау нормативтерін қалыптастыру, қалдықтарды пайдаланатын өнімге деген сұранысты түзу, қалдықтарды қайта өндеуге арналған технологиялардың ішінде ең тиімдісін іріктеп алу үшін қажет.

ҚРес нарығының субъектілерін ақпараттың қамтамасыз ету мақсатында қалдықтарды қайта өңдеу технологиялары бойынша Регионалды ақпаратты-кеңестік орталық түзу қажет. Қайталама ресурстарды пайдалану мен қайта өндеудегі прогрессивті отандық және шетел технологияларын дайындайтын бірқатар инновациялық жобаларды іске асыру керек.

Қорытынды. Қайталама шикізатты жинау, сорттау, тасымалдау және біріншілік өңдеу саласында жұмыс атқаратын нарық субъектілерінің арасындағы қарым-қатынастардың нығаюына жағдай жасау үшін келесі мәселелерді шешу қажет:

- ағаш, текстиль, пластик қалдықтары, макулатура және тағы басқа қайталама шикізаттарының пайда болуы, жиналуы және утилизациясын есепке алу және бақылау орталықтандырылған жүйесін түзу;

- отандық және шетелдік тәжірибелерді ескере отырып қайталама ресурстарының нарығының маркетинг зерттеулерін жүргізу;

- өндіріс пен тұтыну қалдықтарын жинап, сорттап, тасымалдап және қайта өндеп жатқан өнеркәсіптің паспортын жасау;

- айна-терезе, ағаш, текстиль, пластик қалдықтары, макулатура және тағы басқа қайталама шикізаттарының пайда болуы, жиналуы және утилизациясымен айналысатын барлық шаруашылық субъектілерін паспортизациядан өткізу;

- қайталама шикізатты селективті жинау, сақтау және қайта өндеуді қамтамасыз ететін арнайы аландардың орналасуының оптимальды схемасын құрастыру.

1. Минкин Л.М. Управление отходами в Нидерландах [Текст] / Л.М. Минкин, А.Г.Юдин // Науч. и техн. аспекты охраны окружающей среды: обзор информ. / ВИНТИ. – 2002. – №4. – С.24–77.

2. Егоров О.И. Перспективы комплексного использования твердых бытовых и техногенных отходов//Аль-Пари, 2007.–№ 3–4.–С.228–229.

В статье приводятся основные положения концепции управления вторичными ресурсами в рамках техно-эко-экономической системы. Основопологающим элементом ее должно явиться введение нормативно-законодательных ограничений, а также применение экономических рычагов, в частности разработки организационного механизма на основе маркетинговых исследований функционирования рынка вторичных ресурсов.

In the article substantive provisions over of conception of management secondary resources are brought within the framework of the techno-eco-economical system. By a fundamental element her there must be introduction of normatively-legislative limitations, and also application of economic instruments, in particular developments of organizational mechanism on the basis of marketing researches of functioning of market of secondary resources.

ӨӘЖ 613.11:21

АТЫРАУ ӨНДІРІНДЕГІ ЕДІЛБАЙ ЖӘНЕ АҚ ЖҮНДІ ЕДІЛБАЙ ТИПТЕС ҚОЙ ТӨЛДЕРІН ЕТКЕ ӨТКІЗУДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ

Ирзагалиев Қ.

Қазақ қой шаруашылығы ғылыми-зерттеу институты

Бүгінгі таңда еділбай және еділбай типтес құйрықты қойларды өсірудің экономикалық тиімділігі басқа бағыттағы қойларға қарағанда едәуір жоғары, өйткені олардан өзіндік құны төмен құнарлы да арзан қой еті әр басқа шаққанда орта есеппен 3-5 кг артық өндіріледі. Еділбай және еділбай типтес құйрықты қойларды өсіру республикамыздың шөл, шөлейт және қуаң далалы аймақтарындағы жайылымдарды неғұрлым тиімді және табысты түрде пайдалануға мүмкіндік береді.

Еділбай қойларының өте бағалы тұқымдық материалдың генетикалық көзі ретінде халық шаруашылығында үлкен маңызы бар, оларды шаруа қожалықтары өздерінің өсіріп отырған қылшық жүнді құйрықты қойларын жақсартушы ретінде кеңінен пайдаланады.

Күні бүгін құйрықты етті-майлы қой шаруашылығы еліміздегі мал шаруашылығының ең басты бағыттарының бірі болып қалыптасуда, бұл сала қой етін өндірудің 70%-дан астамын қамтамасыз етеді. Оған дәлел, еділбай және еділбай типтес қой төлдері тез жетіледі, 12-16 айлығында олардың ет-сүйек қатынасы үлкен қой көрсеткішінің деңгейіне жете – қаба болады.

Ет өнімділігінің сапалық көрсеткіштері малдардың тұқымдық және жеке ерекшеліктеріне байланысты қалыптасады және малдың тұқымына, жасына, жынысына, азықтандыру және күтіп-бағу жағдайларына, тез жетілгіштік қасиеттеріне тікелей байланысты болады.

Етті-майлы бағыттағы қой шаруашылығындағы негізгі табыс еркек қозыларды енесінен бөле салысымен 4-4,5 айлығында, оты, суы мол жайылымда екі-үш ай жайып семірткеннен кейін 6,5-7 айлығында, сонымен қатар көктемгі – жазғы жайылым отында қонданып семіргеннен кейін табынды толықтырудан және басқа шаруашылықтарға тұқыммал ретінде сатудан тыс қалған еркек тоқтыларды 16-18 айлығында етке өткізуден алынады.

Біздің тәжірибемізде Атырау облысының еділбай қойын өсіретін «Сүйіндік», «Мақаш» және ақ жүнді еділбай типтес қой өсірілетін Құрманғазы атындағы тұқыммал зауыттарында аталған қой төлдерін (еркек тоқтылар) әртүрлі жас кезеңдеріне етке өткізудің экономиялық тиімділігі анықталды.

Экономикалық тиімділікті есептеу үшін әр төлден өндірілетін өнім мен сол төлді күтіп-бағуға жұмсалатын шығын анықталды. Жүн мен еттің бағасы базар нарығымен белгіленді. Барлық өндірілген өнім бағасы мен өндірістік шығынға байланысты зерттеудегі топтар бойынша ет пен жүн өндірудегі таза табыс пен рентабельділік, немесе тиімділік деңгейі анықталды (1-кесте).

Алынған нәтижелер етке өткізудің барлық жас кезеңдерінде ең жоғары экономикалық тиімділікпен еділбай қойы сүйіндік зауыттық сүлесінің төлдері ерекшеленетінін көрсетті: таза пайда қозыларды 4-4,5 айлығында етке тапсырғанда 6490,1 теңгені, тиімділік деңгейі – 269,3%-ды,